

ДО ПИТАННЯ НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВО- ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ

ФІЛІПЕНКО Наталія Євгенівна - кандидат юридичних наук, доцент (доцент кафедри права Національного аерокосмічного університету ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»)

Orcid:<https://orcid.org/0000-0001-9469-3650>

УДК 343.9

DOI 10.32782/EP.2021.18

У статті зроблено аналіз наявних вітчизняних наукових досліджень з питань профілактичної діяльності вітчизняних судово-експертних установ, поглядів та ідей щодо розуміння змісту кримінологічної діяльності вітчизняних судово-експертних установ серед інших суб'єктів превентивної діяльності. Наголошено на тому, що в сучасній кримінологічній науці недостатньо досліджено питання визначення кримінологічного потенціалу такого суб'єкта як судово-експертні установи, які у своєму арсеналі мають потужну інформаційну базу експертної та криміналістичної інформації, яка має вагоме значення для підвищення ефективності профілактики окремим злочинам правоохоронними органами та кримінологічного прогнозування індивідуальної злочинної поведінки. Встановлено, що питання профілактичної діяльності судово-експертних установ переважно виступало предметом дослідження вчених у галузі криміналістики та судової експертології. Визначено, що в науковій літературі поряд з поняттям кримінологічної діяльності судово-експертних установ використовуються поняття експертної та криміналістичної профілактики, які знаходяться у взаємозв'язку та виступають складовими кримінологічної діяльності цього суб'єкта. Обґрунтовується, що кримінологічну діяльність судово-експертних установ можна уявити як діяльність, яка інтегрована в єдину систему протидії злочинності та полягає у використанні нових експертних методів та прийомів для виявлення злочинів і обставин, що сприяють їх вчиненню, а також у розробці обґрунтованих рекомендацій для правоохорон-

них органів щодо мінімізації криміногенного впливу цих обставин, здійснюю прогноза оцінок поширення окремих видів злочинності.

Визначено коло проблем кримінологічної діяльності судово-експертних установ, які потребують подальшої наукової розробки.

Серед пріоритетів у дослідженні кримінологічної діяльності судово-експертних установ запропоновано виділити питання: удосконалення нормативного регулювання кримінологічної діяльності даними суб'єктами експертної діяльності; покращення методичної роботи з питань профілактики правопорушень, зокрема, формування профілактичних рекомендацій, висновків за результатами проведення окремих експертних досліджень; організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ; покращення взаємодії експертних закладів та правоохоронних органів щодо реалізації профілактичних рекомендацій; здійснення контролю за ходом реалізації профілактичних рекомендацій судово-експертних установ.

Ключові слова: кримінологічна діяльність, судово-експертні установи, експертна профілактика, протидія злочинності.

Постановка наукової проблеми

Підвищення ефективності протидії злочинності в сучасних умовах вимагає значного поліпшення організації цієї діяльності на всіх рівнях та ланках системи правоохоронних і правозастосовних органів, у тому числі і системи судово-експертних установ. Саме в діяльності останніх закладений значний кримінологічний потенціал, який проявляється

через здійснення криміналістичної та експертної профілактики злочинів та пов'язаний із застосуванням спеціальних знань.

Досвід, накопичений вітчизняними судово-експертними установами у сфері профілактики злочинності, вимагає створення дієвої системи кримінологічної діяльності цих суб'єктів та усунення низки прогалин у цій діяльності.

У системі протидії злочинності задіяна значна кількість правоохоронних органів, проте залишається недостатньо поширеною практика використання в профілактичній діяльності цих органів результатів експертних досліджень судово-експертних установ у межах кримінальних проваджень.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Проблеми вивчення профілактичних можливостей судово-експертних установ у різних аспектах піддавалися науковому аналізу як у кримінології, теорії криміналістики та інших споріднених галузях правничих наук. Цьому були присвячені роботи як радянських, так і вітчизняних науковців. Серед них: Т. В. Авер'янова, І. А. Алієв, Ю. М. Антонян, О. М. Бандурка, М. І. Бажанов, В. С. Батиргарєєва, Р. С. Белкін, Ю. І. Битко, А. Ф. Волобуєв, В. В. Голина, Д. П. Гуріна, І. М. Даншин, О. М. Джужа, А. Ф. Зелінський, А. В. Іщенко, В. Ю. Квашис, О. М. Ключев, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. К. Лисиченко, О. М. Литвинов, В. Г. Лукашевич, В. П. Лошманов, В. В. Лук'яненко, Г. А. Матусовський, Г. М. Мінковський, О. Г. Михайлянц, П. П. Михайленко, О. М. Моїсєєв, І. В. Пирог, О. П. Снігер'єв, І. Я. Фрідман, В. Ю. Шепітько та інші [1-6].

Разом із тим, незважаючи на вагомий внесок робіт цих вчених у пізнання й вивчення сутності та змісту профілактики злочинів, їх наукові праці не вичерпали вказаної проблеми. Здебільшого це пов'язано з низкою причин, а саме: змінами у стані та структурі сучасної злочинності; змінами нормативно-правової бази, що регламентує судово-експертну діяльність; розширення підходів до використання кримінологічного потенціалу судово-експертних установ у профілактиці злочинності; поширення по-

зитивного зарубіжного досвіду у забезпеченні цієї діяльності.

Метою статті є аналіз поглядів та ідей щодо розуміння сутності кримінологічної діяльності судово-експертних установ, визначення місця експертної профілактики в цій діяльності та з'ясування стану та перспектив наукової розробки даного питання в кримінології.

Виклад основного матеріалу дослідження

Виняткове місце в системі суб'єктів профілактичної діяльності займають судово-експертні установи України, які відіграють роль гаранта законних прав і свобод осіб, неухильного дотримання верховенства права. Характеризуючи роль судово-експертних установ у процесі кримінологічної діяльності, слід зазначити, що цей процес вимагає свого подальшого регулювання з метою підвищення ефективності.

Нагадаємо, що перелік суб'єктів судово-експертної діяльності визначається ст. 7 Закону України «Про судову експертизу». Зокрема, судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи та у випадках і на умовах, визначених цим Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ. Сьогодні система державних спеціалізованих установ, які здійснюють судово-експертну діяльність, є розгалуженою та включає в себе:

- науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України [7-9].

У свою чергу, судово-експертними установами створюються та ведуться відповідні криміналістичні обліки (зокрема ведуться на центральному ДНДЕКЦ, регіональному НДЕКЦ та місцевому рівнях), які використовуються для запобігання, виявлення, розкриття і розслідування злочинів та інших

правопорушень при здійсненні оперативно-розшукової діяльності, досудового слідства, з метою підвищення рівня інформаційного забезпечення проведення експертних досліджень [10-11].

У подальшому для визначення пріоритетів дослідження обраної теми є важливим визначення змісту саме кримінологічної діяльності відповідного суб'єкта. Щодо останнього, то є слушною позиція вітчизняного вченого В.Я. Горбачевського, який пропонує кримінологічну діяльність уявити як рід занять, пов'язаних з вивченням злочинності, її детермінант, засобів попереджувального впливу на них, розроблення науково обґрунтованих рекомендацій у сфері запобігання злочинам. У той же час звертається увага на те, що ця діяльність має перехідні межі з попереджувальною (запобіжною) діяльністю, «надаючи» останній передплановий матеріал (кримінологічний прогноз) і науково обґрунтовані рекомендації [12, С.338-339].

У той же час зміст кримінологічної діяльності, його обсяг буде залежати від повноважень (компетенції) відповідного суб'єкту у протидії злочинності.

Враховуючи зміст п. 25 ст. 3 КПК України, яким визначено коло учасників кримінального провадження, до яких віднесені і експерти судово-експертних установ та які відіграють допоміжну роль у кримінальному провадженні (відносяться до суб'єктів кримінально-процесуального доказування) [13, С.164] та усталену позицію вчених-кримінологів щодо розуміння кримінологічної діяльності суб'єктів кримінального судочинства¹

¹ Кримінологічна діяльність суб'єктів кримінального судочинства, з врахуванням вимог чинного КПК України, включає в себе діяльність спеціальних уповноважених суб'єктів (слідчих, органу дізнання, прокурора, суду, адвоката-захисника) під час здійснення кримінального провадження та судового розгляду справи в суді, яку спрямовано на своєчасне виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочинів, та вжиття обґрунтованих процесуальних та непроцесуальних заходів, спрямованих на усунення цих причин і умов та мінімізацію їх криміногенного впливу. Така діяльність пов'язана з установленням події злочину та інших обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, виконується за правилами збору і оцінки доказів у кримінальному процесі, регулюється нормами чинного КПК України.

[12, С.339], серед яких допоміжну роль також відіграють судово-експертні установи є можливість конкретизувати зміст такої діяльності досліджуваного суб'єкта.

Так кримінологічну діяльність судово-експертних установ можна уявити як діяльність, яка інтегрована в єдину систему протидії злочинності та полягає у використанні нових експертних методів та прийомів для виявлення злочинів і обставин, що сприяють їх вчиненню, а також у розробці обґрунтованих рекомендацій для правоохоронних органів щодо мінімізації криміногенного впливу цих обставин, здійсненні прогнозних оцінок поширення окремих видів злочинності.

Проведений у подальшому нами аналіз наявних вітчизняних наукових досліджень показав про недостатність наукової розробки питань кримінологічної діяльності судово-експертних установ. Здебільшого превалюють дослідження щодо експертної профілактики цього суб'єкта з наукової спеціальності 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. У той же час кримінологічних досліджень з цього питання бракує.

Далі наведемо окремі дослідження вітчизняних вчених з цього питання та обсяги його дослідження.

Так, Д.П. Гуріна в межах дослідження «Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку» (2009) [14] звернула увагу на розробку структури методики експертної профілактики; сформувала рекомендації щодо вдосконалення та перспектив розвитку експертної профілактики; розширила знання про принципи експертної профілактики; сутність експертної профілактики; види і форми реалізації експертної профілактики; визначення місця експертної профілактики у системі криміналістичної профілактики.

Група вітчизняних учених-криміналістів Н.Є. Філіпенко, О.П. Угровецький, О.В. Шарапова – також приділяють увагу дослідженню експертної превенції, його поняттю, змісту, завданням [15]. Так, авторами на підставі приватного дослідження запропоноване визначення експертної профілактики, під якою слід розуміти засновану на законах та підзаконних нормативно-правових актах діяльність судового експерта, спрямована на виявлення обставин, що сприяли вчиненню

злочину, і розробка заходів щодо їх усунення із використанням спеціальних знань [16].

Проте одразу зазначимо, що експертна профілактика, виходячи з його змісту, є складовою кримінологічної діяльності судово-експертних установ і відображає лише частку такої діяльності. Кримінологічні можливості, або точніше кримінологічний потенціал, цього суб'єкта протидії злочинності значно ширший і не може обмежуватись тільки експертною або криміналістичною профілактикою.

Більш ґрунтовною на наш погляд є колективна монографія П.В. Мельника, Н.О. Данковича, І.Я. Фрідмана, П.В. Цимбала, Т.Я. Цимбала «Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти)» (2011 р.) [17]. Вчені приділили увагу дослідженню питань правового регулювання профілактичної діяльності експертів і судово-експертних установ; системи та об'єктів експертної профілактики; процесуальних та непроцесуальних форм профілактичної діяльності співробітників судово-експертних закладів; організації профілактичної роботи в судово-експертних установах; взаємодії судово-експертних установ з правоохоронними органами з розробки і реалізації профілактичних рекомендацій та ефективність їх використання.

Лопата О.А. у своєму дисертаційному дослідженні «Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України» (2017 р.) ґрунтовно висвітлила питання стосовно: форм міжнародного співробітництва Експертної служби МВС України; формування й забезпечення міжнародних стандартів судово-експертної діяльності; проведення судової експертизи в порядку міжнародної правової допомоги; забезпечення функціонування та використання даних криміналістичних обліків й інформаційно-пошукових систем; обміну інформацією між Експертної служби МВС України та Укрбюро Інтерполу при вирішенні завдань розслідування злочинів [18, С.17].

Аналіз результатів вищезазначених наукових досліджень дає можливість стверджувати, що серед різноманітних підсистем кримінологічної профілактики та різноманіття суб'єктів, що реалізують окремі напрямки превентивної діяльності, знаходиться й профілактична діяльність судово-експертних

установ та окремих експертів, які виявляють обставини, що сприяли вчиненню злочинів. Виявлення подібних обставин, як правильно нами зазначалось раніше, може здійснюватися як основне експертне завдання, для вирішення якого і була призначена експертиза, або це може бути супутній «продукт» експертної діяльності, що «з'являється» при вирішенні інших експертних завдань, які не ставили за мету виявлення криміногенних факторів [16, С.155].

У судово-експертних установах постійно в процесі узагальнення експертної практики відбувається накопичення кримінологічно-значущою інформації про криміногенні фактори та обставини, що сприяють вчиненню злочинів, механізми вчинення окремих злочинів, що також відображається у відповідних оглядах, звітах та аналітичних довідках, які можуть бути використані правоохоронними органами у протидії злочинності.

Серед завдань профілактичного характеру, які можуть бути вирішені судово-експертними установами, важливе місце посідають:

- розробка нових методів та прийомів виявлення злочинів і обставин, що сприяють їх вчиненню;

- визначення найбільш ефективних профілактичних засобів з недопущення поширення окремих видів злочинів;

- формування кримінологічного портрета злочинця на підставі дослідження індивідуального механізму вчинення злочину;

- розробки, спрямовані на прогнозування поширення обставин, що сприяють вчиненню злочинів з урахуванням можливостей окремих видів експертних досліджень, а також засобів та методів їх виправлення [19].

Останнє можна віднести до експертних або криміналістичних прогнозів, які можуть використовуватись для розробки кримінологічних прогнозів, зокрема прогнозів індивідуальної злочинної поведінки. Основою для експертного прогнозування виступають наукові та практичні дані про нові способи вчинення злочинів та нові об'єкти злочинних посягань, статистичні дані про злочинність, результати експериментів, що дають можливість виявити закономірні зв'язки між встановленими обставинами та можливим правопорушенням [20].

Висновки

Підсумовуючи викладене, представляється можливим сформувати низку висновків для організації подальших наукових досліджень. Так, у рамках побудову ефективної, сучасної системи протидії злочинності є перспективним як з наукової, так і практичної точки зору дослідження кримінологічної діяльності (кримінологічного потенціалу) судово-експертних установ України та вивчення пов'язаних з цим проблем.

Кримінологічна діяльність судово-експертних установ в перспективі створює умови, що ускладнюють вчинення кримінальних правопорушень, сприяє своєчасному припиненню злочинних посягань, а також забезпечує формування доказової інформації.

Серед пріоритетів у дослідженні кримінологічної діяльності судово-експертних установ залишаються питання: удосконалення нормативного регулювання кримінологічної діяльності цими суб'єктами експертної; покращення методичної роботи з питань профілактики правопорушень, зокрема, формування профілактичних рекомендацій, висновків за результатами проведення окремих експертних досліджень (наприклад: судово-трасологічних, техніко-криміналістичних досліджень документів, судово-економічних досліджень тощо); організації кримінологічної діяльності судово-експертних установ; покращення взаємодії експертних закладів та правоохоронних органів щодо реалізації профілактичних рекомендацій; здійснення контролю за ходом реалізації профілактичних рекомендацій.

Література

1. Колмаков В. П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений. Советское государство и право. 1961, № 12. С. 106–109.
2. Алиев И. А. Правовые и организационные проблемы экспертной профилактики. Баку, 1987. 96 с.
3. Алиев И. А. Проблемы экспертной профилактики. Баку: Азернешр, 1991. 312 с.
4. Бандурка А.М., Давыденко Л.М. Преступность в Украине: причины и противо-

действие: монография. Харьков: Основа, 2003. 368 с.

5. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Система протидії злочинності: поняття та сутність. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2. С. 169-177.

6. Кримінологія. Академічний курс / кол. авторів; за заг. ред. О.М. Литвинова. К.: Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.

7. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 року № 4038-XII (в редакції від 03.07.2020). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

8. Суб'єкти судово-експертної діяльності, їх статус та повноваження. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_46804 (дата звернення: 01.10.2020).

9. Ткаченко Н.М. Суб'єкти судово-експертної діяльності в сучасній системі експертного забезпечення кримінального провадження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2012. 20 с.

10. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України: затв. наказом Міністерства внутрішніх справ України від 10 жовт. 2009 р. № 390. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09> (дата звернення: 01.10.2020).

11. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 03.11.2015 № 1343 (в редакції від 29.01.2019). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text> (дата звернення: 01.10.2020).

12. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. – Харків – Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля. 2017. 804 с.

13. Вапнярчук В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України* № 1 (76) 2014. С.160-168. URL : http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6473/1/Vapnyarchuk_160.pdf (дата звернення: 01.10.2020)

14. Гуріна Д.П. Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2009. 20 с.

15. Філіпенко Н.Є. Приватна теорія експертної превенції: генеза та сучасний стан. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С.250-255.

16. Філіпенко Н.Є., Угровецький О.П., Шарапова О.В. Теоретичні основи експертної профілактики: поняття та завдання. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. №20. С.151-162.

17. Профілактика правопорушень (кримінологічні та експертно-криміналістичні аспекти): [монографія] / П.В. Мельник, Н.О. Данкович, І.Я. Фрідман, та ін. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2011. 170 с

18. Лопата О.А. Міжнародне співробітництво експертної служби МВС України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 234 с.

19. Фрідман И. Я. О круге профилактических задач, решаемых в судебноэкспертных учреждениях. *Криминалистика и судебная экспертиза*, 1991. Вып. 43. С. 50–54.

20. Клименко Н.І. Експертне прогнозування / Н.І Клименко, Д.П. Гуріна. *Криміналістичний вісник*. Київ, 2007. № 3. С. 55-59.

ON THE QUESTION OF SCIENTIFIC RESEARCH OF THE PROBLEMS OF CRIMINOLOGICAL ACTIVITIES OF FORENSIC EXPERT INSTITUTIONS

The article analyzes the available domestic scientific research on the preventive activities of forensic expert institutions, views and ideas regarding understanding the content of the criminological activities of forensic expert institutions among other subjects of preventive activity.

It is noted that in modern criminological science, the issues of determining the criminological potential of such a subject as forensic expert institutions, which in their arsenal have a powerful information base of expert and forensic information, have not yet been sufficiently investigated, which is essential for increasing the effectiveness of prevention of individual crimes

by law enforcement agencies and criminological forecasting individual criminal behavior.

It has been established that the issues of the preventive activities of forensic expert institutions were mainly the subject of research by scientists in the field of forensic science and forensic expertise.

It is determined that in the scientific literature, along with the concept of criminological activity of forensic expert institutions, the concepts of expert and criminalistics prevention are used, which are interconnected and act as components of the criminological activity of a given subject.

It is substantiated that the criminological activity of forensic expert institutions can be represented as an activity that is integrated into a unified system of combating crime and consists in the use of new expert methods and techniques to identify crimes and circumstances conducive to their commission, as well as in the development of sound recommendations for law enforcement agencies on minimization of the criminogenic influence of these circumstances, the implementation of predictive estimates of the spread of certain types of crime.

The circle of problems of criminological activity of forensic expert institutions is determined, which require further scientific development.

Among the priorities in the study of the criminological activity of forensic expert institutions, it is proposed to highlight the following: improving the normative regulation of criminological activity by these subjects of expert activity; improvement of methodological work on the prevention of offenses, in particular, the formation of preventive recommendations, conclusions based on the results of individual expert studies; organization of criminological activities of forensic expert institutions; improving the interaction of expert institutions and law enforcement agencies on the implementation of preventive recommendations; monitoring the implementation of preventive recommendations developed by forensic expert institutions.

Key words: criminological activity, forensic expert institutions, expert prevention, crime prevention.